

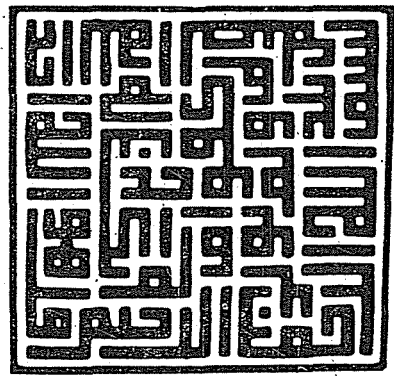
3

Kutuphanesi
İslâm Ansiklopedisi

20 Ocak 1989

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

İSLÂMÎ İLİMLER FAKÜLTESİ
DERGİSİ

3. Sayı

(Fasikül 1-2)

Sevinç Matbaası, Ankara - 1979

KÜTÜB-İ SİTTE İMAMLARININ ŞARTLARI

Doç. Dr. İbrahim CÂNAN

Bilindiği üzere hicrî birinci asırdan itibaren, hadîs sâhasında çeşitli eserler tasnif edilmeye başlanmış, ikinci, üçüncü ve hattâ dördüncü asırlarda gittikçe artan bir hızla bu te'lif işine devâm edilmiştir. Bilhassa ilk üç asır en orijinal, en değerli eserlerin verildiği bir devredir. **Müsned, musannaf, sünen, sıhâh** vs. unvanlarıyla pek çok sayıda eserlerin bu devrede te'lifi islâm kültürü, islâm medeniyeti ve İslâm'ın mensûbları olan bizler için son derece iftihar edilecek, başka hiçbir kültürün târihinde rastlanmayan müstesnâ bir durumdur.

Hadîsle ilgili telif ve tedvîn faaliyetlerine ilk başladığı vakit, münhasıran, hadîslerin yazı ile kayda geçirilerek kaybolmaktan korunması düşünüldüğü için, rivâyetlerin sıhhat ve sağlamlığına pek o kadar dikkat edilmiyor, zayıflar ve sahîhler berâberce yazılıyordu. Bu hâl, vefâtı hicrî 256 olan İmâm-ı Buhârî'ye kadar devâm etti. Bizzât kendisinden intikâl eden bir rivâyete göre bir gün Buhârî'nin hocalarından, İshâk İbnu Râhûye'nin : «Keşke biriniz, Hz. Peygamber'in (A.S.) sahîh sünnetini cemedden muhtasar bir kitap te'lif etse» (1) sözü üzerine harekete geçen Buhârî, **sahîh** sâhasında ilk eseri verir.

Artık Buhârî'nin açtığı yolu diğer pekçok müellif tâkibedecektir.

Yazılan eserler çok olmakla berâber, bunlardan bâzıları, sağlamlık nokta-i nazarından diğer bâzılarına nazaran daha çok itimâd telkîn ederek daha ziyâde şöhrete ulaştılar.

(1) Bak. İbnu Hacer (v. 852), Hedyü's-Sârî, Bulak 1301 (baskısından ofset, Beyrut), 1,5.

Bilindiği üzere kısaca **Kütüb-i Sitte** dediğimiz altı kitap, mevcutların en sahîhi, en müteberi ve en çok ismi duyulanlarıdır. İşte mevzûumuz, bu kitapları diğerlerinin fevkine çıkaran vasıflarının neler olduğunu belirtmeye çalışmaktır. Onlara mümtâz bir mevki kazandıran husûs, şüphesiz, müelliflerinin, hadîsleri kitaplarına alırken onlarda aradıkları şartlardır. Ancak hemen kaydedelim ki, bunların hepsi aynı şartları tâkip etmedikleri gibi, onlardan sâdece biri kitabına almış olduğu bütün hadîslerde aynı şartlara riâyet edememiştir. Bâzı şartlar var, hepsinde müşterek; bâzı şartlar var, meselâ sâdece Buhârî'ye has; yine bâzı şartlar var, Buhârî'nin sâdece bir kısım hadîslerinde mevcut vs.

Bu söylenenlerden de anlaşılacağı üzere, «**Kütüb-i Sitte** müelliflerinin şartları şunlardır» diye bir kaç cümlede maksadı ifâde etmek mümkün değildir.

Mevzûumuzu zorlaştıran diğer bir husûs, belki de daha mühimmi, bu müelliflerden hiç birinin, «Hadîs kabûlünde şu şartları tâkibettim» diye bir açıklamada bulunmamış olmasıdır. Bu sebeple vefâtı 395 hicrî olan el-Hâfız Ebû Abdillâh Muhammed İbnu İshâk İbni Mende'den bu yana, âlimlerden bir çoğu, **Kütüb-i Sitte** müelliflerinin şartlarını belirtmek, ortaya çıkarmak sadedinde eser vermiş, söz etmiştir (2). Bu müellifler birçok noktalarda birleşirlerse de bâzı noktalarda ihtilâf ederler. İbnu Mende'nin eserinin ismi : **Şurûtu'l-Eimme Fi'l-Kırâati ve's-Semâ' ve'l-Münâveleti ve'l-İcâze'** dir. Diğer bir müellif Hâfız Muhammed İbnu Tâhiril-Makdisî'dir (v. 507), eserinin adı **Şurûtu'l-Eimme Fi'l-Kırâati ve's-Semâ' ve'l-Münâveleti ve'l-İcâze'** dir. Diğer bir müellif Hâfız Muhammed İbnu Tâhiri'l-Makdisî'dir (v. 507), eserinin adı **Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte'** dir (*). Bir diğer mühim eser **Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse** olup, el-Hâfız Ebû Bekr Muhammed İbnu Mûsâ el-Hâzımî'ye âittir (v. 584). Bu mevzûya temâs edenler meyânında meşhûr el-Müstedrek'in sâhibi Ebû Abdillâh el-Hâkim en-Neysâbûrî (v. 405) husûsen zikre değer. Zira, **el-Medhal İlä Ma'rifet i Kitâbi'l-İkhl'** de hadîslerin tabakalarını belirtirken Buhârî ve Müslim'in şartı ile ilgili olarak ileri sürdüğü fikirler çeşitli itirâz ve münâkaşalara sebep olmuştur.

(2) Bak. Hâzımî, **Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse**, Mısır 1357, s. 20 (Kevserî'nin 2 numaralı dipnotu). Eseri Zâhidü'l-Kevserî tahkiki olarak neşretmiştir.

(*) Bu küçük fakat değerli olan eser tarafımdan tercüme edilmiş olup, İslâmî İlimler Fakültesince neşredilmiş olan «Prof. Tayyib Okıç Armağanı»nda çıkmıştır.

Bu ilk müelliflerden sonra Nevevî (v. 676), Suyûtî (v. 911), İbnu Hacer (v. 852), İbnu'l-Eşîr (v. 606) gibi müteâkip müelliflerden her birinin, yeri geldikçe aynı meselelere temâs edecekleri tabiidir.

Bu mevzûda hemen hemen hepsinin mutâbık kaldıkları bir husûsu Mağdisî şöyle dile getirir : «**Bil ki, Buhârî, Müslim ve diğer Kütüb-i Sitte imâmılarından hiçbirinden : «Ben bir hadîsi kitâbıma almak için falanca şart üzere olmaşımı arıyorum» dediği bize intikâl etmemiştir. Bu durumda onların şartları, bizzât eserleri tedkik edilerek ortaya konabilir» (3).**

Mağdisî'nin bu sözü, mühim bir gerçeği ortaya koymakla beraber Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvud ve hattâ Buhârî'nin bu husûsta bâzı açıklamalar yapma ihtiyâcını duyduklarına yeri geldikçe temâs edeceğiz.

MÜŞTEREK ŞARTLAR

Kütüb-i Sitte dediğimiz, Buhârî ve Müslim'in Sahîh'leri, Nesâî, Ebû Dâvud, Tirmizî ve İbnu Mâce'nin Sünenleri sahîh hadîsleri cemetmek maksadıyla telif edilmiş eserler olarak, hepsinde bâzı müşterek şartların bulunması normaldir ki, bu şartlar her hangi bir rivâyete «sahîh» vasfının verilebilmesi için âlimlerce aranmış olan şartlardır.

Bu şartlar, sahîh rivâyetin târifi yapılırken zikredilen şartlardır ki şöyledir : «**Musannıftan ilk kaynağına kadar, muttasıl bir senedle, adâlet ve zabt vasıflarını hâiz râviler tarafından, şâz ve illeten âri olarak yapılan rivâyettir.**

Görüldüğü üzere bu şartlardan bir kısmı râvînin evsâfını, bir kısmı senedin, diğer bir kısmı da mervî metnin evsâfını dile getirmektedir. Bu ana vasıflar bütün müelliflerce müştereken aranmış olmakla beraber bunların teferruâtına inilince ihtilâflar başlamakta, her müellifin husûsiyeti temâyüz etmektedir.

RÂVİLERİN ŞAHSÎ VASIFLARI

Râvilerin bizzât kendilerinde aranan bir takım vasıflar vardır ki başlıcalarını şöyle sayabiliriz :

- (3) el-Mağdisî, Muhammed İbnu Tâhîrî'l-Mağdisî (v. 507), Şurûtu'l-Emmeti's-Sitte, Mısır, 1357, s. 10. Bu kitap da Muhammed Zâhidu'l-Kevserî'nin tahkiykiyledir ve Hâzîmî'ninki ile birlikte basılmıştır.

İSLÂM : Yâni râvî müslümân olacak. Öyle ise ehl-i şirkin rivâyeti makbûl değildir. Bu noktada, BİDAT ehli, yâni hâricî, şîî, mür-cie gibi diğer fırak-ı dâlleye mensûb râvilerin rivâyetini kabûl veyâ red meselesinde ihtilâf çıkmıştır.

AKL : Râvî hitâbedilen şeyi doğru anlayıp, doğru cevâp verebilme kapasitesine sâhip olmalıdır. Çocuk ve mecnûnun rivâyeti makbûl değildir.

SİDK : Sözünde doğruluk demektir. Aksi kizbtir. Sıdktan birinci plânda Hz. Peygamber'e (A.S.) yalan isnâd edilmemesi murâd olmakla berâber, insanlara karşı da aylan söylenmemesi aranmaktadır.

MÜDELLİS OLMAMAK : Yâni, hadîs rivâyet ederken, şeyhin-den bizzât işitmediği bir rivâyeti, muhâtabının, işitmiş olacağına hükmedebileceği bir tarzda rivâyet etmemek. Kimden ve hangi yolla aldı ise öylece rivâyet etmek.

ADÂLET : Allâh'ın emirlerine uymak, nehiylerinden kaçmak demektir. Bu meselede sâdece kebâirden kaçmak yetmez, seğâirden de içtinâb söz konusudur.

ZABT : Hadîsleri tam yazmak, tam ezberlemek. Rivâyet sırasında vehim ve ihtilâtlara yer vermemek.. Zabıtın en fenâ derecesi **fuşş-ı galat** olarak ifâde edilir, hatânın isâbete galebesine denir.

Râvilerde bulunması gereken bu ana vasıfları, rivâyetini alacakları kimselerde aramadaki titizlik ve gevşeklikleri bakımından **Kütüb-i Sitte** imâmları, aralarında farklı davranmışlardır. Bu imâmları kendi aralarında da derecelemeye tâbi tutunca, Buhârî'yi en üst makâma çıkartan husûslardan biri bu cânibten gelir.

RÂVİLER ARASI HOCALIK - TALEBELİK MÜNASEBETİ

Kütüb-i Sitte müelliflerinin, gerek diğer müelliflere, gerek birbirlerine karşı ve hattâ bir müellifin kendi rivâyetleri arasında yapılacak derecelemeyi anlamada yardımcı olacak mühim bir husûsa daha Hâzîmî dikkat çeker. Mevzûmûzu anlamada hassâs bir nokta olması sebebiyle bilhassa belirtmek isteriz.

Bu husûs, yukarıda saydığımız, râvînin şahsî vasıflarından ayrıdır, yâni râvînin şeyhi ve talebesi ile olan temâs durumudur.

Öyle ise gerek râvî, gerek şeyhi ve gerekse talebesi, şahsî vasıfları itibâriyle sika oldukları hâlde birbirleri ile olan münâsebetleri de göz önüne alınınca, yapılan rivâyetin bir kısmı kesin olarak sahîhtir ve bunların alınması gerekir. Bir kısmı ise sırf **mütâbaat** ve **şevâhid** olarak **itibâr** maksadıyla alınır.

Hâzîmî, hoca-talebe münâsebetine böylece dikkat çektikten sonra **Kütüb-i Sitte** imâmları arasında mevcut olan şurût farklarının en mühimini açıklamak maksadıyla râvileri beş mühim tabakaya ayırır. Bunu yaparken misâl olarak **Zührî**'yi alır ve herhangi bir râviyi **Zührî** ile alâkası açısından bu tabâkalardan birine koyar. Bu sıralamada, önceki tabakada yer alan bir râvi, müteâkip tabakada yer alana nazaran üstündür.

BİRİNCİ TABAKA : Bunlar bir râvide aranan bütün sıhhat şartlarını gerek **adâlet** ve gerekse **zabt** yönünden tam ve eksiksiz olarak hâiz olan ve şeyhleri bulunan **Zührî** ile uzun müddet berâberliği olan kimselerdir. Öyle ki, bunlar arasında hazerde ve seferde **Zührî**'den ayrılmayanlar mevcuttur. Bu tabakada olanlar sıhhatce en üst mertebeyi teşkil ederler. **Buhârî**'nin **es-Sahîh**'inde aradığı şart işte budur .

İKİNCİ TABAKA : Adâlet ve zabt vasıflarıyla, yâni sıklıkta birinci tabaka râvileriyle aynı değerde olmakla berâber az bir müddet için **Zührî** ile berâberliği olan ve bu sebeble **Zührî**'nin hadisleri üzerinde fazla bir mümâresesi olmayan kimselerdir. Bunlar itkânda birinci tabakadan geridirler. Bir hadîsin sahîh addedilmesi için **Müslim**'in yeterli bulduğu şart işte budur. **Buhârî** birinci tabaka râvilerinin rivâyetlerini **asıl** olarak kabûl ederken, **Müslim** de bu tabaka râvilerinin rivâyetlerini **asıl** olarak kabûl etmektedir.

ÜÇÜNCÜ TABAKA : Bu tabakanın ricâli birinci tabakada olduğu gibi **Zührî** ile uzun müddet berâberliği olmakla berâber, esbâb-ı cerhten hâli olmayan râvilerdir. Bunlar kabûl ve red ortasındadırlar. Bunların rivâyetlerini bâzı âlimler reddederken diğer bazıları kabûl etmişlerdir. **Ebü Dâvud** ve **Nesâî**'nin, hadis kabûlünde yeterli buldukları şart da işte budur.

DÖRDÜNCÜ TABAKA : Bunlar üçüncü tabakadakiler gibi esbâb-ı cerhi hâiz olmaktan başka, **Zührî** ile berâberliklerinin azlığı sebebiyle onun rivâyetlerine mümâreseleri çok az bulunan ve bu azlıkta teferrüd eden kimselerdir. İşte bunlar da **Tirmizî**'nin şartını teşkil eder.

BEŞİNCİ TABAKA: Zayıf ve meçhûl râvilerin dâhil olduğu grubu teşkil eder. Ebû Dâvud ve ondan sonra gelenlerin şartlarına uygun olarak fikhî mevzûlarda hadîs tahrîc eden bir kimse için, bu tabakaya mensûb ricâlden îtibâr maksadıyla hadîs almak câiz ise de, Buhârî ve Müslim'in şartlarıyla hareket edenlere câiz değildir (4).

Az sonra belirteceğimiz üzere, bir kısım mücib sebeblere dayanarak, Buhârî ikinci, Müslim de üçüncü tabaka ricâlinin bâzılarından hadîs almışlardır. Ebû Dâvud da dördüncü tabaka ricâlinde almıştır (4).

Görüldüğü üzere Hâzîmî, **Kütüb-i Sitte** imâmalarını oldukça şematik bir taksîme tâbi tutmuştur. Hattâ Sahîheyn dışında kalan dört Sünen müellifini, hadîs şurûtunda berâber mütâlaa ettiğine şahit olmaktayız. Şöyle der : «Ebû Dâvud ve ondan sonra gelenlerin şartına gelince, bunların şartları birbirine yakındır. Bunlardan bir tânesinin sözünü nakletmekle yitineceğiz, diğerleri ise onun gibidir» Arkadan Ebû Dâvud'un, Mekke ahâlisine hitâben, Sünen'inde yer eden hadîslerin durumlarını bildiren mektûbundan nakilde bulunur ki az ilerde bu mektubtan pasajlar vereceğiz.

Şimdi daha yakından imâmaların şartlarını görmeye çalışalım :

SAHİHEYN'İN ŞARTLARI

Bu mevzûda fikir yürüten âlimler, en ziyâde Sahîheyn üzerinde durmuşlardır. Hâzîmî'nin taksiminde de gördüğümüz üzere, bu iki kitap ilk iki dereceyi işgâl ederler. Bunlar hakkında detaya geçmeden yukarıda tenkîd edildiğine temâs ettiğimiz el-Hâkim'in görüşünü belirtmemiz gerekmektedir, onunla başlayacağız.

el-Medhal ilâ Mârifeti Kitâb'l-İklîl'de hadîsleri sıhhat yönünden on tabakaya ayıran Hâkim birinci tabakayı Buhârî ve Müslî'min hadîslerinin teşkil ettiğini ve bunların da Hz. Peygamberden (A.S.) kendilerine kadar **her tabakada en az ikişer sika râvî tarafından** muttasılan intikâl ettirildiğini söyler.

Bu ifâdeye göre **Sahîheyn**'deki rivâyetlerin hepsi **ikişer senedle** gelmiştir. Bu çeşit hadîslere ıstîlâhta **azîz** denir ki Buhârî ve Müs-

(4) Hâzîmî, a.g.e., s. 43-46; İbnu Hacer, Hedyü's-Sârî, s. 9.

lim'in bütün hadîsleri azîz olmadığı için, Hâkim'in iddiası yanlış oluyor.

Zâhidu'l-Kevserî, Hâkim'in bu iddiasına yöneltlen tenkidleri görmemiş olabileceklerine hamlederek, Beyhakî ve İbnu'l-Eşîr gibi bir kısım meşhûrların bile onun te'sirinde kalarak kitaplarında aynı fikirleri tekrârladıklarını söyler (5).

Hâkim'in görüşünü tenkid eden müelliflerden gerek Makdisî ve gereçse Hâzîmî, Buhârî ve Müslim'in ricâli arasında yer alan meçhûl râvileri ismen belirterek yanlışlığı gösterirler. Meselâ Makdisî şöyle der: «Buhârî, Kays İbnu Ebî Hâzîm tarikiyle sahâbeden Mirdâ-

su'l-Eslemî'nin rivâyet ettiği **يذهب الصالحون أولا فأولا**

hadîsini tahrîc eder. Halbûki Mirdâs'ın Kays'dan başka râvisi yoktur. Yâni Sahâbî olan Mirdâs, kendisinden tek kişi hadîs rivâyet ettiği için meçhûl hükmündedir, meşhûr değildir. Buhârî ve Müslim, el-Müseyyeb İbnu Hazm'dan, Ebû Tâlib'in vefâtıyla ilgili hadîsi tahrîc ederler. Halbuki, el-Müseyyeb'ten sâdece oğlu Sa'îd rivâyet-te bulunmuştur. Kezâ Hasanû'l-Basrî kanalıyla, 'Amr İbnu Tağ-

leb'den **أنى لأعطى الرجل والذي أدع أحب إلى**

hadîsini kaydeder. 'Amr'dan da sâdece Hasanû'l-Basrî hadîs rivâ-yet etmiştir. Bu çeşitten Buhârî'de örnek çöktür.

Müslim'e gelince, o da meselâ el-Eğarrû'l-Müzenî'den

أنه لئيه ان على قلبى hadîsini alır. Ondan ise Ebû Bürde'den

başkası rivâyette bulunmaz. Ebû Rifâ'ati'l-'Adevîden hadîs alır, bun-dan da sâdece Hamîd İbnu Hilâl el-'Adevî'den başkası rivâyette bu-lunmamıştır. Râfî' İbnu 'Amr'ı'l-Gifârî'nin hadîsini alır. Halbuki 'Amr'dan da sâdece 'Abdullâh İbnu Sâmit rivâyette bulunmuştur. Rabî'atu'İbnu Ka'b es-Sülemî'nin hadîsini alır, bundan da sâdece Ebû Seleme İbnu 'abdirrahmân hadîs almıştır, vs. (*).

Şüphesiz Sahîheyn'de teferrüd hâsıl olan rivâyetler, misâller-de zikredilenlerden ibâret değildir. Hâfız Diyâu'l-Makdisî, bu mev-

(5) Bak. Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte, s. 31, 1 numaralı dipnot.

(*) Makdisî, a.g.e., s. 14-15.

zûda, te'lif etmiş bulunduğu **Ğarâibu's-Sahîheyn** adlı te'lifinde 200-
den fazla **garîb** ve **ferd** hadîsin varlığına dikkat çekmiştir (6).

Hâkim, bu şekilde tenkîd edilmiş olmakla berâber, söyledik-
leri tamâmen yabana atılacak bir görüş de değildir. Tenkîdi yapan
Mağdisî'nin, İbnu Mende'den yaptığı iktibâsta da görüldüğü üzere,
İbnu Mende dahî : «**Bâzi hadîsler hâriç olmak şartıyla**» kaydını
koyduktan sonra Buhârî ve Müslim'in kitaplarına dâima meşhûr
Sahâbe'den hadîs aldıklarını kaydeder (7).

Diğer taraftan İbnu Hacer de Hâkim'i te'yîd eden bir dil kul-
lanır ve der ki : «Hâkim'in mevzûbahs ettiği şart, kendilerinden
Buhârî'nin tahrîçte bulunduğu bir kısım Sahâbe hakkında geçer-
siz olsa bile, Sâhâbe'den sonra gelen râviler hakkında müteberdir.
Buhârî'de **asıl** - bir bâb'ın istinâd ettiği, ona delîl olan müsned ri-
vâyet - olarak rivâyet edilen hadîsler arasında tek râvisi olan kim-
seden yapılan tek bir râvî mevcut değildir» (8). Öte yandan, «Hâ-
kim, bu sözü ile, Sahîheyn'deki hadîslerin ikişer **tarik**'den gelmiş
olduğunu söylemek istememiş, en az iki râvisi bulunan yâni **cehâ-**
letten çıkıp **meşhûr** vasfını alan râvilerden rivâyet edilmiş oldu-
ğunu söylemek istemiştir» diyerek de Hâkim'i müdâfaa etmek isteyenler dahî olmuştur (9). Ancak, Kevserî'nin de dediği gibi, bu müdâfaa, Hâkim'in sözü ile bağdaşmayan oldukça tekellüflü bir te'vîldir (10).

Hâkim'in bu iddiasını, ekserî müelliflerce te'yîd edilen ve baş-
ta el-Müstedrek olmak üzere diğer eserlerinde de kendini izhâr eden «**Hâkim'in tesâhülü**» yâni, ilmî gevşekliği ile izâh etmek müm-
kündür (11).

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz : Buhârî ve Müslim, eserleri-
ne bir hadîsi alırken onun iki ayrı senedle gelmesini şart koşma-
mışlardır. Bu şart **asıl** olarak kaydedilen rivâyetlerde müteber olsa
bile şevâhid ve mütâbaat olarak kaydedilen rivâyetlerde müteber
değildir.

(6) Hâzîmî, a.g.e., s. 31 (Muhammed Zâhidu'l-Kevserî'nin dipnotu).

(7) A.g.e., s. 15.

(8) İbnu Hacer, Hedyü's-Sâri, s. 7.

(9) Suyûtî, Celûlu'd-Dîn 'Abdurrahmân, Ebû Bekr (v.911), Tedrîbu'r-
Râvî, Mısır, 1285/1966, s. 126 (Bu söz, Ebû 'Aliyyî'l-Gassânî'ye âittir).

(10) Bak. Hâzîmî, a.g.e., s. 31 (1 numaralı dipnot)

(11) Suyûtî, Tedrîb, s. 106.

BUHÂRÎ İLE MÜSLİM ARASINDAKİ FARK

Mevzûmuz açısından mühim bir husûs, bu iki büyük müellifin şartları arasındaki farkı bilmektir. Makdisînin ifâdesine bakılınca, bunlar arasında pek o kadar ciddi bir fark mevcut değildir. Der ki: «İçine düşen bir tereddüt sebebiyle Buhârî'nin rivâyetini almaktan imtinâ ettiği bir kısım râvilerden Müslim, (mezkûr tereddüt ve) şüphenin izâlesi ile hadîs almıştır...» (*). Makdisî, Buhârî'nin hadîs almaktan imtinâ ettiği râvilerden birkaç misâl verir. Bunlar hakkında Buhârî'ye gelen şüpheyi, bu şüphenin Müslim tarafından nasıl izâle edildiğini vs. belirtir ve bu konuda başka bir açıklama sunmaz.

Meselemize, tatmîn edici bir izâhı Hâzîmî getirir. Bu sebeple, gerek Buhârî ve Müslim arasındaki, gerekse diğer imâmlar arasındaki şurut farklarını anlamada Hâzîmîyi daha açık bulduğumuzu kaydedebiliriz.

Her hâl u kârda Buhârî ile Müslim arasında mevcut en mühim fark, Hâzîmî'den naklen yukarıda belirttiğimiz üzere, râvilerin hocaları ile olan temâs durumları noktasında düğümlenir.

Zirâ her ikisi de, bir râvînin sıkı ve mûteber addedilmesi için âlimlerce kabûl edilen zâtî vasıfları, râvilerinde arama husûsunda müttefiktirler. Ancak Buhârî, «**Likâ**» denen, karşılaşmayı arar ve bu karşılaşmanın «**mümârese**»yi hâsıl edecek kadar uzun olmasını şart koşar. et-Târîhu'l-Kebîr'inde, **mu'an'an** rivâyetin **muttasıl** sayılmaması gerektiğinde ısrâr eden Buhârî, bunu eş-Şâhîh'inde tatbik eder (12). Sahîh'inde gerçi bir kısım **mu'an'an** rivâyet yok değildir. Ancak bu, onun **mu'an'an**'a cevâz verdiği veyâ bu tahrîçlerde prensibinin dışına çıktığı mânâsına gelmez. Herhangi bir şeyhten **ananeli** bir hadîs tahrîc ettiği vakit, az sonra -bâzan o bâbla ilgisi olmadığı zannedilen- **mevsûl** bir rivâyet sunarak mezkûr şeyhle talebesinin **likâsına** dikkat çeker (13). Müslim ise, **sıkı** olan bir râvînin, muâsırı olan kimseden yaptığı rivâyet husûsunda illâ da karşılaşmış olmaları şartını aramayı lüzûmsuz bulur. Hattâ Sahîh'inin mukaddimesinde karşılaşma şartını aramanın abesliğine

(*) Makdisî, a.g.e., s. 10-11.

(12) İbnu Hacer, Hedyü's-Sârî 1,10.

(13) Aynı eser, aynı sayfa.

hükmederek, isim tasrîh etmeksizin, Buhârî'ye «oldukça ağır» (14) diyebileceğimiz bir dille bu şartından dolayı hücum eder. Şöyle der:

«Asrımızın muhaddis geçinenlerinden bir zât, isnâdları sağlama ve çürüğe çıkarma husûsunda bir söz söylemiştir ki, biz bu sözü ve çürüklüğünü hikâye etmekten vaz geçsek çok akıllılık etmiş ve doğru bir yol tutmuş olurduk... Kavlini anlatmaktan ve çürük fikrini haber vermekten söz açtığımız bu kimsenin zu'muna göre, «Senedinde **Fülânun 'an Fülânin** ibâresi bulunan her hadîsin râvîlerinin - aynı asırda yaşadıkları ilmen sâbit ve râvînin hadîsi, şeyhinin ağzından işittimiş olması pek âlâ mümkün olduğu hâlde, yalnız ondan işittiğini biz bilmiyor ve rivâyetlerin hiç birinde bu iki râvînin - buluştukları veyâ bir hadîs söyleştikleri zikredilmiyorsa, bu şekilde gelen hiçbir haberden hüccet olmaz». **İsnâdlara ta'n husûsundaki bu kavil - Allâh sana rahmet buyursun - uydurma, yeni çıkma, sâhibinden önce kimse tarafından söylenmemiş ve ehl-i ilimden hiçbir taraftarı bulunmayan bir sözdür...** Mevsûk olan her râvî, kendi gibisine bir hadîs rivâyet eder ve her ikisi bir asırda bulunmakla onunla görüşmek ve kendisinden hadîs dinlemek câiz ve mümkün olunca, bir araya geldikleri ve vicâhen görüştükleri hiçbir haberde bulunmasa bile, o rivâyet sâbittir ve hücciyeti lâzımdır. Ancak ortada, bu râvînin rivâyette bulunduğu zâtla görüşmediğine, yâhut ondan bir şey işitmediğine apaçık delâlet eder bir delîl bulunursa o başka... (15).

Müslim'in burada ileri sürdüğü iddialar husûsundaki münâkasayı Nevevî'nin Müslim Şerhine bırakarak (16) bir başka husûsa temâs edelim :

SAHÎHEYN'DE TEKRÂR MESELESİ : Müslim, bir hadîsi mümkün mertebe kitabının en münâsib bölümünde kaydedip bir başka yerde tekrâr etmemeyi prensip edinmiştir. Aynı hadîsi rivâyet eden bir başka tarîk, veyâ aynı hadîse mânâ yönünden bir ziyâdeyi ilâve eden hadîsin bir başka vechi varsa bütün bunları, Müslim bir arada topluca verir. Böyle yapacağını da Mukaddimesinde belirtmiştir (17).

(14) Nevevî, Muhyu'd-Dîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ (v. 676), Şerhu Müslim, Mısır, târihsiz, 1,127; Hedyü's-Sârî 1,10.

(15) Müslim, Sahîh, (A. Davudoğlu tercümesinden, İstanbul, 1973) 1,81.

(16) Nevevî, Şerhu Müslim 1,127-128.

(17) Müslim, a.g.e., 1,4-5. Bak Nevvî Şerhi 1,48.

Buhârî tekrâr meselesinde Müslim'den ayrıdır. Buhârî, hadîsleri, fıkhî bir meseleye delîl sadedinde zikrettiği için, bir hadîsin, -kendi nazarında- ihtivâ ettiği hüküm sayısınca tekrâr edildiğine raslanır. Ancak burada beîintilmesi gereken bir husûs var. İbnu Hacer ve Kastalânî'nin ifâdelerine göre, Buhârî'deki tekrârlar, bir hadîsin sened ve metin olarak aynen tekrârı şeklinde değildir. Kastalânî, İbnu Hacer'den naklen bu konuda şunları söyler: «Buhârî bir hadîsin bâzan tamamını alır, bâzan bir kısmını. Metin kısa ve metnin şâmil olduğu kısımlar birbirine murtabıt olarak birkaç hükme şâmil iseler - hadîsi bölmenin zorluğuna binâen - aynen tekrâr eder. Bu durumda hadîsin değişik bir tarîki varsa o tarikle sevkeder. Böylece aynı hadîsin değişik tarîklerini vererek onu takviye etmiş olur. Bâzan, hadîsin tek bir tarîki vardır, başka yoktur, bu durumda bizzât hadîste tasarrufita bulunarak bir yerde **mevsûl**, bir yerde **muallak** olarak tahrîç eder. Bâzan hadîsin tam metnini, bâzan kaydettiği bâbta lâzım olan bir tarafını zikreder. Eğer metin bir kaç cümleye şâmil ise ve bunların birbiri ile irtibâtı da yoksa -uzunluktan (tatvîl) kaçınmak için- bu cümlelerden her birini müstakil bir bâbta zikreder... Hedyü's-Sârî'de İbnu Hacer'in de belirttiği gibi (18) Buhârî, Şâhih'inde hiçbir hadîsi metin ve senedi ile aynen tekrâr etmek istememiştir. Bu çeşit tekrârlar çok azdır ve arzusunun hilâfına vâki olmuştur».

Bu açıklamayı sunan Kastalânî, İbnu Hacer'in tesbîtine göre aynen tekerrür eden hadîslerin hangi hadîsler olduğunu, birer birer bâblarıyla birlikte zikreder -ki 20 tânedir- ve bunlara ilâveten bir hadîs te kendisi gösterir. Böylece Buhârî'de sened ve metin olarak aynen tekerrür eden hadîslerin sayısı 21'e ulaşır (19).

SAHÎHEYN'DE TÂLIKÂT MESELESİ : Tâlik, senedin baş kısmından yâni musannif tarafından, bir veyâ daha çok râvînin ismi zikredilmeksizin hadîsin rivâyet edilmesidir. Buhârî ile Müslim'in mukâyesesinde tâlikât bahsi oldukça ehemmiyetli bir husûstur. Zirâ Buhârî, eserinde tâlikâta çokca yer verirken -ki 1341 tânedir- (20), Müslim'de bu pek azdır ve 14 kadardır (21). Buhârî'yi bu kadar çok tâlik yapmaya sevkeden husûs, hadîs tahrîcinde fik-

(18) Bak. Hedyü's-Sârî s. 13.

(19) Kastalânî, Ahmed İbnu Muhammed (v.923), İrşâdu's-Sârî, Bulak 1304, 1,25.

(20) İbnu Hacer, Hedyü's-Sârîs, 470.

(21) Nevevî, Şerhu Müslim 1,16-17.

hi maksad gütmüş olmasıdır. Eğer Müslim'de olduğu gibi mücerred «**sahih hadis cenetme**» gâyesiyle hareket etmiş olsaydı, muallak rivâyetlere lüzûm kalmazdı. Zirâ tâlikleri bâb başlığında beyân ettiği fikhî hükümlere delil olarak zikretmektedir (22).

Şunu da belirtelim ki tâlik bahsi, ilk nazarda -daha önce zikrettiğimiz tekrârlar bahsinde olduğu üzere - hadîsin kabûl şartından çok, kitabın tertib vasfı gibi görünürse de billhassa Buhârî'de hadîs kabûl şartlarıyla ilgili bir husûstur. Çünkü onun bir kısım tâlikleri kitabın başka tarafında mevsûl olarak geçerse de diğer bir kısım tâlikleri mevsûl olarak geçmezler, yâni mutlak mânada muallaktırlar. Başka yerde mevsûl olanları, önce de belirttiğimiz gibi, lüzûmsuz tekrârlardan kaçınarak, kitabın hacmini azaltmak, Suyûtî'nin tâbiriyle «**Tahfif**» (23) maksadıyla tâlik etmiş olmakla beraber, kitapta mutlak sûrette muallak olanları hadîs şartlarının icâbı olarak tâlik etmiştir. Bir başka deyişle kendi nazarında sahîh sayılması için aradığı şartları hâiz olmamakla beraber, hadîsin ifâde ettiği fikhî mânâ sebebiyle **istişâd** ve **mütâbaat** maksadıyla almak zorunda kaldığı hadîsleri muallak olarak zikrederek zâfına dikkat çekmiştir. Bunları sevkederken Buhârî iki ayrı sığaya yer verir :

1 — Cezm sîgası : Bu sîgada hadîsin sahîhliği husûsunda itminânını ifâde etmek ister. Bu maksadla kesinlik ifâde eden tâbirlere yer verir :

(**فَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ**) (**قَالَ رَسُولُ اللَّهِ**)

(**رَوَى أَبُو هُرَيْرَةَ**) gibi. Bu sîga ile gelen tâlikler ya başkası-

nın - meselâ Müslim'in - şartınca sahihtir, yâhut bizzât şeyhinden işitmemiştir veya işitip işitmediğinde şüpheye düşmüştür. Bunların sıhhatine hükmedilir.

2 — Tamrîz sîgası : Bu sîgada hadîsin sıhhati husûsunda itminân yoktur, daha ziyâde tereddüd hâkimdir. Meselâ şunlar gibi tâ-

birlerle hadîs sevk edilir : (**يُذَكِّرُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ**),

(22) Ibnu Hacer, Hedyü's-Sâri 1,6.

(23) Tedrîb s. 91.

Bu tâbir (رَوَى، بِرَوَى عن رسول الله) و غنى الباب عن رسول الله)
lerle sevkedilenler, sıhhatca daha düm /bir mentebededirler.

Her hâl u kârda hadîs münekkidi, mutlak şekilde muallak gelen hadîslerin, Buhârî'nin usûl olarak kaydettiği hadîslerde aradığı sıhhat şartlarını hâiz olmadığını, bu sebeble tâlik edildiklerini belirtmişlerdir (24).

Buhârî olsun, Müslim olsun hiç biri, bu çeşit muallak rivâyetler sebebiyle tân edilemezler. Çünkü, onların sıhhat iddiaları müsned rivâyetler içindir. Muallaklar ise müsned değildir ve zâten zâfına dikkat çekmek kasdıyla muallak olarak kaydetmişlerdir. Nitekim, teşeddüdüyle tanınan Dârağutnî (v.385) gibi birisi bile Buhârî ve Müslim'i tahlîl ederken, bu husûsu nazarı dikkate âlâarak, Sahîheyne muallakâtı sebebiyle tânetmemiştir (25).

BUHÂRÎ VE MÜSLİM HÂRİCİNDE SAHÎH HADÎS : Buhârî ve Müslim'i mukâyese ederken zikri gereken son bir husûs, her ikisinin de kitapları hâricinde sahîh hadîsin mevcûdiyetine te'yîd etmiş olmalarıdır. Bir başka deyişle, gerek Buhârî ve gerekse Müslim, kitaplarına ancak sahîh hadîs almış olduklarını söylemekle berâber (26) kitapları dışındaki hadîslerin gayr-ı sahîh olduğunu iddia etmemişlerdir. Bu cümleden olarak bir rivâyette (27) 100.000 sahîh hadîs ezberlediğini ifâde eden Buhârî, bir başka rivâyette «el-Câmi'u's-Sahîh'ine sâdece sahîh rivâyetleri aldığını -kitâbım çok uzun olmaması için - terkettiği sahîhlerin aldıklarından daha çok olduğunu» (28) ifâde eder. Hâzimî, Buhârî'nin ne hadîste, ne de ricâlde bütün sahîhleri cemetme iddiasında olmadığını, aksine sahîh sâhasında «muhtasar bir kitap» te'lif etmek gâyesiyle hareket ettiğini belirtir ki (29) başkaları da bu görüşü te'yîd eder (30).

Bu meselede Müslim de şöyle der : «Ben bu kitapta nazarımda sahîh olan bütün hadîsleri cemetmedim, sıhhatinde icmâ edi-

(24) İbnu Salâh, Mukaddime, Kâhire, 1931, s. 21-23; İbnu Hacer, a.g.e., s. 14.

(25) İbnu Hacer, a.g.e., s. 344.

(26) Hâzimî, a.g.e., 51-52; Tedrîb, s. 98, İbnu Salah, 24-25.

(27) Hâzimî, a.g.e., 47-48.

(28) İbnu Hacer, a.g.e., s. 5; Tedrîb s. 98.

(29) İbnu Hacer, a.g.e., s. 5.

(30) Hâzimî, s. 51; İbnu Hacer, a.g.e., s. 5.

lenleri cemettim» Âlimler icmâ edilenler ve icmâ edenler husûsunda farklı fikirler ileri sürmüş olsalar bile (31) bu söz, Müslim nazarında sahîh olan bir kısım hadîslerin **es-Sahîh**'in dışında kaldığını kesinlikle ifâde eder ki burada bizim için mühim olan da budur.

SAHÎHEYN'İ TENKÎD : Buhârî ve Müslim, eserlerini tanzîm edenken, bir hadîse sahîh deyip kitaplarına dâhil etme husûsunda gösterdikleri bütün titizliğe rağmen, bir kısım tenkidlere mârûz kalmaktan kendilerini koruyamamışlardır.

Sahîheyn'in ricâlinden toplam 210 kişi cerhe mârûz kalmıştır. Bunlardan 78'inde Buhârî, 100'ünde Müslim teferrüd eder, 32'sinde de iştirâk ederler.

Yapılan tenkidler **bid'at** (ehl-i Sünnet dışı bir mezhebe intisâb), **cehâlet** (râviden sâdece bir kişinin rivâyette bulunması), **galat**, **muhâlefet**, **tedlis** ve **irsâl** cihetlerinden gelmektedir (32).

Bu ithâmlara İbnu Şalâh, Hâzîmî, Nevevî (33), İbnu Hacer, Suyûtî (34) gibi büyük muhakkikler şu şekilde cevâplar vermişlerdir :

1 — Bu râvilerdeki zaaf, hadîslerinin terkini gerektirecek şekilde şiddetli değildir (35).

2 — Onlardan alınan rivâyetler **sevâhid** ve **mütâbaat** nevinde, **asıl** değildir.

3 — Müelliflerimizin o şahıslardan hadîs alma târihleri, zaaf sebebinin onlara âriz olma târihinden evvele âittir. Meselâ bir **muh-talitten** rivâyet varsa bu rivâyeti, o şahsa **ihtilât** âriz olmazdan önce almışlardır.

4 — Seneddeki ulviyet sebebiyledir. Yâni biri **âli**, fakat zayıf, diğeri **nâzil** fakat sağlam olan iki ayrı senedle rivâyet edilen bir hadîsin **ulvî** senedle gelen vechini öbürünün destêğine binâen kitaplarına almışlardır. Nitelik Hâzîmî'nin kaydettiği bir rivâyete göre Ebû Zür'a tarafından reddedilen bir rivâyeti için, Müslim yaptığı açıklamada, aynı hadîs evsak fakat nâzil bir isnâdla da ken-

(31) Tadrîb s. 98.

(32) Bak. Hâzîmî, a.g.e., s. 57 (Kevserî'nin notu).

(33) Bk. Nevevî, Şerhu Müslim 1, 25.

(34) Tadrîb, s. 97-98.

(35) Hâzîmî, a.g.e., s. 57.

disine ulaşması sebebiyle zayıf olmasına rağmen mezkûr âli seneden kabûl ettiğini söylemiştir (36).

5 — Bâzı hâllerde, bir râviye, başkalarınca yapılan zayıflık it-hâmı onlarca sâbit değildir (37).

6 — Nevevî'ye göre, zayıf olduğu ileri sürülen ricâl hakkında ki cerh, müfesser, yâni sebebi beyân edilerek yapılmış cerh olmadığı için, onlarca mecrûh sayılmamışlardır (38).

7 — Yine İbnu Hacer, zayıf râviler mevzûunda, Buhârî ile Müslim arasında bir tefrîk yaparak, Buhârî'nin zayıf olduğu ileri sürülen kimselerin ekseriyetini, onun şahsen temâs edip ahvâlini yakînen tanıdığı kimseler teşkil ettiğini, halbûki Müslim'deki zayıfların çoğunlukla Müslimle temâsı olmayan daha üst tabakalara mensûb kimselerin teşkil ettiğini söyler (39).

8 — Yine İbnu Hacer'e göre, Buhârî, ekseriyetle ikinci tabakanın ve nâdiren de üçüncü tabakanın müksirlerinden almış olduğu hadisleri, dâima muallak olarak vermiştir (40).

Gerek Buhârî ve Gerek Müslim bu zayıf tabakalarda yer alan râvilerin mukill olanlarından (yâni rivâyeti az olanlar) tahrîc yaparken, onların adâletlerine ve sıkalıklarına ve az hatâ sâhibi oluşlarına bakmışlardır. Bunlardan çok îtikâd telkîn edenlerin teferriidlerini almışlarsa da bu kadar güven veremeyenlerden, kendi dışlarında bir başkasının rivâyetiyle desteklenmiş rivâyetleri almışlardır, bunlar daha çoktur (41).

Zâhidu'l-Kevserî merhûm, Buhârîye yapılan tenkîdlerle ilgili olarak : «Buhârî'nin, eserini temize çekmeden vefât etmiş olduğu için bir kısım tenkîdlerin onun beşerî zaafı sebebiyle yapılmış olabileceğini» (42) söyleyerek, bâzı tenkîdlerde kısmen de olsa haklı olabileceklerine işâret eder.

Hülâsa etmek gerekirse, her şeye rağmen, İmâmu'l-Haremeyn'in «Bir kimse Sahîheyn'de yer eden bütün hadislerin sahîh olduğu

(36) A.e. s. 60-63.

(37) A.e. s. 57 (Kevserî'nin dipnotu).

(38) Nevevî, A.g.e., (Davudoğlu'nun Müslim Tercemesinden) 1,79.

(39) İbnu Hacer, a.g.e., s. 9.

(40) A.e. aynı sayfa.

(41) A.e. s. 7-8.

(42) Bak. Hâzimi, a.g.e., s. 57 (Kevserî'nin notu).

hususunda yemin etse, veyâ talakta bulunsa ne hânis olur, ne de tatlık vâki olur» (43) sözünün doğruluğunda fukahâ ve onlar dışındaki bütün ehl-i ilim icmâ ederek (44) Kur'ân'dan sonra en müteber, en sahîh olduklarını kabûl etmişlerdir (45). Bu iki kitleden billhassa Buhârî, felâket anlarında teberriken okunmasında fayda umulacak kadar (46) ümmet arasında müstesnâ bir râğbete mazhar olmuştur.

SÜNEN-İ ERBAA'NIN ŞARTLARI

Daha önce gördüğümüz üzere, Hâzîmî'nin taksîminde, Ebû Dâvudla Nesâî bir, Tirmizî de ayrı mütâlâa edilmiştir. Makdisî ise : «Ebû Dâvud ve ondan sonra gelenler'e gelince...» (47) diyerek hepsini ana vasıflarıyla bir mütâlâa eder. Maamâfih, Hâzîmî'nin de kaydettiğimiz sözünden az sonra : «Ebû Dâvud ve ondan sonrakilere gelince, bunlar şartlarında birbirlerine yakındır» (48) dediğini görürüz ki bu, bize, sünen sâhiplerinin, hadîs kabûl şartlarında birbirlerine yakın olduklarını gösterir. Hâzîmî'nin izâhında, bunları birbirlerine mütekaarib (yakın) kılan hususun başında, zayıf râvilerden hadîs almış olmalarını sarâhatle görürüz. Zirâ Hâzîmî, üçüncü ve daha sonraki tabakalarda yer alan ricâlin zayıf olduklarını söylemiştir. Ancak, şurası da bir gerçek ki İbnu Salâh'ın da ifade ettiği gibi, bir hadîsin râvîsi veyâ senedinin zayıf olması, o hadîsin metninin de mutlaka zaafını gerektirmez (49). Nitekim Makdisî'ye göre **Kütüb-i Erbaa'daki hadîsler üç kısımdır :**

1 — Buhârî ve Müslim'de tahrîç edolen sahîhler cinsinden sahîh olanlar. Bunlar hakkında söylenecek söz Sahîheyn hadîsleri için söylenenlerin ayınıdır.

2 — Kendi şartlarına göre sahîh olanlar : Bu ikinci kısım, Buhârî ve Müslim'in kitaplarına almamış oldukları sahîhler cümlesindedir. Bu gruba giren hadîsler hususunda, Ebû Dâvud ve Nesâî'nin şartı : «Hadîs muttasıl olmak şartıyla, âlimlerin terkinde ittîfak etmemiş olmalarıdır.

(43) Nevevî, Şerhu Müslim 1,19.

(44) İbnu Salâh, a.g.e., s. 26.

(45) Nevevî, Tedrîb s. 91-92.

(46) Bak. İbnu Hacer, a.g.e., s. 11.

(47) Makdisî, a.g.e., s. 12.

(48) Hâzîmî, a.g.e., s. 53.

(49) İbnu Salâh, a.g.e., s. 113.

3 — Üçüncü kısım, belli bir mevzûda, az önce zikredilen sa-
hîh hadislerle zıtlık taşıyan zayıf hadislerdir. Bu gruba giren ha-
dislere müellifler, kesin bir dille : «Sahîhtir» hükmünü vermemiş-
ler, aksine muhaddislerin anlayacağı bir üslûbla zaaflarını beyân
etmişlerdir (50).

Bu umûmî tasniften sonra, şimdi de, imâmların kendi arala-
rında mevcut olan farkları belirebiliriz :

EBÛ DÂVUD : Hâzîmî'nin taksimine göre, Nesâî ile bir mü-
tâlaa edilen Ebû Dâvud'un ricâlinin umûmî vasfı, şeyhleri ile berâ-
berliği ve mümâresesi olmakla berâber, esbâb-ı ta'ndan herhangi
biriyle ta'nedilmiş bulunması, zayıf olmasıdır.. Onun ricâlî arasın-
da **vehmi** galebe çalan ve hattâ Hz. Peygamber'e yalan isnâdı ile
müttehem olan şahıslar bile mevcuttur. Ebû Dâvud'un metodunu
beyân sadedinde, İbnu Salâh, şunu ilâve eder : «Ebâ Dâvud, bir
bâbta, **sahîh hadis bulamaz ise, zayıf hadis tahrîç eder. Zira onun
nazarında zayıf - Hz. Peygamber'den (A.S.) olma ihtimâlini taşıdı-
ğı için -, re'yü'r-ricâl'den (fukahânın kıyasından) daha kuvvetli-
dir» (51).**

Bu prensibi mûcibince, çok zayıf râvilerden bile tahrîç yönü-
yle Ebû Dâvud Tirmizî'ye benzerse de râvilerin hâlini, onun gibi,
muttarıd şekilde beyân etmez (52).

Metodunu beyân sadedinde Mekke ahâlisine hitâben yazdığı
mektupta : «Sünen'imde **metrûku'l-Hadis** olan kimseden rivâyet
almadım, onda **münker** bir rivâyet varsa durumunu bildirdim. Bu
mevzûda başka rivâyet olmadığı için bunu aldım» (53) demek-
te ise de buradaki **metrûk**'dan ne kestemiş olabileceği münûkaşa
edilmiştir. Sünen'inde metrûk damgasını yiyenlerden yapılan tah-
rîcilerin mevcûdiyeti nazar-ı itibâra alınınca, bundan mûrâdın ken-
di nazarında metrûk olan veyâ terkinde âlimlerin ittifâk etmiş bu-
lundukları râviler olduğu anlaşılabilir (54).

Ebû Dâvud daha ziyâde metne ehemmiyet verir. Bu sebeble ha-
disin farklı turuklarından bir kısmını sunar, her birinde vâki ih-

(50) Makdisî, a.g.e., s. 12-13.

(51) İbnu Salâh, a.g.e., s. 40.

(52) Bak. Hâzîmî, a.g.e., s. 54 (Kevserî'nin notu).

(53) Ebû Dâvud (v. 275) Risâletu Ebî Dâbud es-Sicistânî, Kâhire, 1369,
(Zâhidü'l-Kevserî'nin tahkikiyle), s. 5.

(54) Hâzîmî, a.g.e., s. 54 (Kevserî'nin notu).

tilâf ve ziyâdeleri kaydeder. Onun esâs gâyesi, hadîslerde ifâde edilen fikhî ahkâmı belirtmektir, metne nazaran senedin ehemmiyeti ikinci plânda kalır. Bundan dolaydır ki bir bâbta zikredeceği hadîslerin senedce en sahih olanını önce kaydeder. Bâzı kereler **muallel** senedleri hiç zikretmez (55). Nitekim Mekkelilere yazdığını kaydettiğimiz risâlesinde şunları söyler : «Siz benden Sünen kitabındaki hadîsleri soruyor ve : «Bunlar bu mevzûda bildiğin hadîslerin en sıhhatli olanları mı?» diyorsunuz. Biliniz ki, bir kısmı hâriç hepsi öyledir (sahihtir). Hâriç olanlar da iki vecihten gelmiştir. Bunlardan hangisi senedce daha âli ise o, diğerine takdîm edilmiştir. Diğer de hıfz yönüyle daha kuvvetli bir râvînin rivâyetidir...

«Bir bâbta çok hadîs bulunmasına rağmen bir veya iki tânesini yazdım. Zira hepsini yazmak kitabı uzatırdı. Böyle yaparken istifâdeyi kolaylaştırmayı düşündüm... Eğer bir bâbta hadîsin iki üç vechine yer vermiş isem, bu davranışım rivâyetlerdeki bâzı ziyâdelerden dolaydır. İkinci rivâyette birinciye nazaran ziyâde bir kelime bulunabilir. Bâzan uzun bir hadîsi kısalttığım da olmuştur. Zirâ tamâmını yazacak olsam, onu dinleyen kimselerden bir kısmı bundaki fikhî yönü anlamayacak ve bilemeyecekti. Buna meydan vermemek için kısalttım...

«... Sana benim kitabımda bulunmayan bir sünnet zikredilecek olursa bil ki o, **vâhi** bir hadîstir, aksi takdîrde kitabımda bir başka târikle gelmiş olmalıdır. Zira ben okuyucuya uzun kaçmasın diye bütün târikleri vermedim» (56).

Mezkûr mektûbda, Ebû Dâvud'un burada zikri gereken bir başka mühim pasajı da şudur. Der ki: «**Kitabımda yer eden bir hadîste şiddetli vehm (zayıflık) varsa bunu belirttim. Kitapta senedi sahih olmayan rivâyet de var. Hakkında sükût ettiğim sâlihtir. Bâzısı bâzısından daha sahihtir**» (57).

Burada geçen **sâlih** tâbirinden murâdın ne olduğu husûsunda çeşitli münâkaşalar yapılmışsa da (58) Kevserî **itibâr** veyâ **ihcâca**

(55) A.e. s. 44 (Kevserî'nin notu).

(56) Ebû Dâvud, a.g.e., s. 45.

(57) A.e. s. 6.

(58) Bak. Abdulfettâh Ebû Gudde, Kavâid Fî 'Ulûmi'l-Hadîs, Halep, 1972 s. 83-87. (Eser, Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin olup Ebû Gudde geniş bir tahkikle neşretmiştir).

selâhiyet olduğuna hükmederek: «Hangisine sâlih olduğu, hadîsten hadîse ortaya çıkacak karîneye göre değişir, «Bundan maksad sâ-dece ihticâca salâhiyettir» diyen kimse, Ebû Dâvud'u keyfine göre konuşturmuş olur» der (593).

NESÂÎ : Nesâî için ayrı bir başlık açarken onun, tamâmen kendine has, değişik şartlarının olduğunu söylemek istemiyoruz. Suyûtî'nin Zehrû'r-Rübâ'ya yazdığı kısa muhkaddimesinde belirttiği üzere, İmâmu Nesâî, her tabakaya mensûb hadîs münekkidi arasında mutavassıtlar bulunduğu gibi, müteşeddidlerin de bulunduğunu, ufak bir sebep-i cerhten dolayı râviyi hemen cerhe teves-sül ettiklerini nazar-ı dikkate alarak «râvinin terki husûsunda bütün âlimler ittifak etmedikçe ben onu terketmem, hadîsini alırım» demiştir (60).

Başta İbnu Mende olmak üzere âlimlerin, Nesâî hakkında beyân ettikleri şart budur: «Eğer hadîs, inkıtâ ve irsâlden sâlim olarak sened yönüyle sahîh ise ve isnâdda âlimlerin terkinde ittifak ettikleri bir râvî de mevcut değilse Nesâî bu hadîsi sahîh addetmiştir (61).

Şu kadar var ki, Nesâî, terkinde ittifak olunmayanlardan hadîs alma prensibinde Ebû Dâvud, Tirmizî gibi diğer Sünen sâhiplerine benzerse de vehmi galebe çalanlardan veyâ hatâsı çok olanlardan hadîs almamıştır. İbnu Receb, Şerhu 'İlelî't-Tirmizî'de bu noktaya dikkat çekerek, «Nesâî'nin şartı Tirmizî ve Ebû Dâvud'un şartından daha eşdedir» demiştir (62). İbnu Hacer de Nesâî'nin şartının Ebû Dâvud ve Tirmizî'nin şartı ile tamâmen bir tutularak onlarınki kadar geniş zannedilmemesi gerektiğine dikkat çektikten sonra şunları söyler: «Hakîkat böyle değildir. Ebû Dâvud ve Tirmizî'nin hadîslerini aldıkları nice şahıslar var ki Nesâî onlardan hadîs almamıştır. Hattâ Nesâî, Sahîheyn'de yer alan bir kısım râvîlerden de hadîs almamıştır» (63).

İbnu Hacer'in, bu sözlerine delîl zımnında, Makdisîyi kaynak göstererek Hâfız Ebû 'Alî'den kaydettiği bir söze göre: «Nesâî'nin ricâl husûsundaki şartı Müslim'in ve Buhârî'nin şartından da-

(59) Bak. Ebû Dâvud, a.g.e., s. 6 (Kevserî'nin notu).

(60) Suyûtî, Zehrû'r-Rübâ, Mısır, 1930, 1,3.

(61) Bak. Suyûtî, Zehrû'r-Rübâ, 1,3; İbnu Salâh, a.g.e., s. 40.

(62) Bak. Hâzîmî, a.g.e., s. 55 (Kevserî'nin notunda nakledilir).

(63) Suyûtî, Zehrû'r-Rübâ, 1,4.

ha şiddetlidir». Zehebî (64), Kâtip Çelebi (65), Sübkî (66), gibi diğer âlimler de yeri geldikçe bu sözü kaydederler. Ne sözün asıl kaynağı olan Makdisî'de (67) ne de diğerlerinde bu şartın mâhiyeti hakkında herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Mezkûr şiddetle konmuş olan ölçü nedir? bu belli değildir. Hattâ Sübkî'nin bildirdiğine göre, Zehebî'ye, Müslim mi yoksa Nesâî mi daha ahfaz diye sorulunca «Nesâî» cevâbını vermiştir (68).

Her hâl u kârda Nesâî'nin kitâbı, Sünen'ler arasında «içerisinde zayıf hadîs en az bulunanı, sıhhatce Sahiheyni tâkibedeni» olarak kabûl edilmiştir (69).

Nesâî'nin el-Müctebâ denen Sünen'indeki zayıfların azlığı, belki de, ilk te'lif ettiği **es-Sünenü'l-Kübrâ**'dan, eseri takdîm ettiği Remle emîrinin talebi üzerine zayıf olanları çıkarmış olmasından (70) ileri gelmektedir. Kendisi **es-Sünen**'in tamâmının sahîh olduğunu söylemiştir ki bu hükme, Suyûtî, -es-Sünen'den maksad'ın el-Müctebâ olduğunu tasrîhten sonra uymakta (71), el-Hâkim ve el-Hâtîb de te'yîd etmektedir (72).

Nesâî'yi metod olarak Ebû Dâvud'dan ayırıp, Tirmizî'ye yaklaştıran bir husûsa da temâs etmemiz gerekmektedir. Ebû Dâvud hadîsleri kaydederken turukdan çok metne, yâni metindeki fikhî hükme ehemmiyet verdiği hâlde Nesâî, **turuka ehemmiyet vermiş, hadîslerin illetini göstermeyi birinci plâna almıştır. Bu sebeple bir hadîsin birçok turukunu verdiği vakit, önce galat bulunan tariki kaydeder, arkadan ona muhâlif olan sahîh tariki verir** (73). el-İmâm Ebû 'Abdillâh İbnu Reşîd, Nesâî'nin kitâbını Buhârî ve Müslim'in metodlarını birleştirici olarak tavsif ederken çokca ilâ beyân etme yönüyle de arzettiği husûsiyete dikkat çeker (74).

(64) Zehebî, Muhammed İbnu Ahmed (v.748), Tezkiretü'l-Huffâz, Haydarâbâd, 1956 (baskısından ofset), 2,700.

(65) Kâtipçelebi, Keşfu'z-Zünûn, İstanbul, 1971, 2,1006.

(66) Sübkî, Tâcü'd-Dîn, Tabakâtu's-Sâfiyye, Mısır 1965, 3,16.

(67) Makdisî, a.g.e., s. 18.

(68) Sübkî, a.g.e., 3,16.

(69) Zehrû'r-Rübâ 1,5.

(70) Suyûtî, Tedrîb 1,102.

(71) Suyûtî, Zehrû'r-Rübâ 1,5.

(72) A.e. s. 7.

(73) Bak. Hâzîmî, a.g.e., s. 44 (Kevserî'nin notu).

(74) Bak. Suyûtî, Zehrû'r-Rübâ 1,4.

TİRMİZÎ: Hadîs kabûlünde, daha önce zikri geçen, Sünen sahipleriyle benzerlik arzeder. Ancak onlarda «Terkinde ittifak olunmayan hadîslerin kabûlü» söz konusu iken bunda «Herhangi bir fakihce hüccet kılınan, amel olunan hadîsin kabûlü» mevzûbahstir. Sünen'inin sonundaki 'İlel kısmında bizzât kendisi bize şu açıklamada bulunur: «**Bu kitapta mevcut hadîslerden ikisi hâriç, geriye kalanların hepsi «mâmûlun bih»** dir, âlimlerden biri tarafından hüccet kılınmıştır hükmüyle amel edilmiştir» (75).

Hâzîmî'nin taksiminde gördüğümüz üzere, Tirmizî daha ziyâde, dördüncü tabaka ricâlinde —yâni hem şeyhleri ile mümâresesi az, hem de esbâb-ı cerhden biri ile mecrûh olan zayıf râvîlerden— çokca hadîs almakla temâyüz etmektedir.

Şerhu 'İlel't-Tirmizî müellifi Hâfız İbnu Receb «ittifakla **müttehem bil Kizb** olan râvîden» Tirmizî'nin tahrîfte bulunup bulunmadığını bilmiyorum. Ancak, birçok tarikden rivâyet edilen bir hadîsin bâzı tariklerinde **müttehem bi'l-kizbe** rasladım. Muhammed İbnu Sa'îdu'l-Maşlûb ve Muhammed İbnu Sa'îdu'l-Kelbî gibi. Kezâ Tirmizî, hâfızası bozuk, rivâyetlerinde vehmî galebe çalan kimselerden de hadîs rivâyet etmiştir, fakat hâllerini bildirmiştir. Bu tabakadan Ebû Dâvud da rivâyette bulunduğu hâlde hâlini mutarîdan beyân etmez» (76) der.

Ancak hemen şunu belirtelim ki, kitabında kaydettiği her bir hadîsin derecesini, zayıflık sebebini arkadan beyân etme prensibi onun kitabına ricâlinin evsâfı sebebiyle vâki olacak tereddüd ve itimâdsızlığı bertaraf etmiştir. Bu sebeble bir kısım âlimler **Sünen-i Tirmizî'yi Sahîheyn'den sonra üçüncü sırada** mütalâa etmişlerdir (77). Hattâ el-İmâm Ebû İsmâ'îl Abdullâh İbnu Muhammed el-Ensârî, istifâde etmede arzettiği kolaylık sebebiyle Tirmizî'nin Süneni'nin Buhâri ve Müslim'in Sahîhlerinden daha faydalı olduğunu söylemiştir (78).

Makdisî, Tirmizî'nin hadîslerini dört kısma ayırır :

- 1 — Sahîheyn'in şartına uygun olanlar.
- 2 — Ebû Dâvud ve Nesâî'nin şartında olanlar.

(75) Tirmizî, Sünen, Humus 1968, İlel 1(9,432).

(76) Hâzîmî, a.g.e., s. 54 (Kevserî dipnotta nakleder).

(77) Keşfu'z-Zünûn 1,559.

(78) Makdisî, a.g.e., s. 16.

3 — Zıdlık için zikredilenler. Yâni râcih mezhebîn delillerini verdikten sonra buna zıd düşen mercûh görüşün delillerini de kaydeder, zaaf sebebini bildirir.

4 — Bâzı fukahânın amelde bulunduğu için tahrîç ettiğini beyân ettiği hadîsler (79).

Tirmizî'nin bâriz husûsiyetlerinden biri, kendinden öncekilerin metodlarını birleştirmiş olmasıdır. Şöyle ki :

1 — Hadîsleri fikhî bâblara göre tasnif işinde Buhârîyi alır.

2 — Hadîslerin bütün turukunu bir araya toplayarak tekrâra yer vermeme prensibiyle de Müslimi örnek alır. Ancak her seferinde bütün senedleri zikretmez. Hadîsin diğer tariflerine hadîsi rivâyet eden Sahâbelerin isimleriyle işâret eder. Kullandığı tâbir: «Ve fî'l-bâb 'an Fülân, 'an Fülân...» dır.

Senedleri cem işinde dört prensibe baş vurmuştur (80) :

a — Râviler mertebeye eşitse ve rivâyetleri lafzen ve mânen birbirine uyuyorsa bir hadîsin muhtelif senedlerini bir bâbta toplar.

b — Birinci isnâddan sonra tam metin ve diğer senedler zikredilir.

c — Rivâyette mevcut bütün isnâdlar metniyle ayrıca gösterilir.

d — Bâzan müteâkip isnâdlara sâdece işâret edilir.

Bâzı hâllerde bunların her birine baş vurur ise de her bir bâbta veyâ herhangi bir bâbta bunları cemeder denmek istenmemiştir (81).

Şunu da belirtmek gerekir ki, Tirmizî birçok bâblarda önce mecrûh hadîsi zikreder, bilâhare de sahîh olanı kaydederek evvelkinde mevcut bulunan illeti belirtir. Onun nazarında isnâd metninden mühim olduğu için birçok durumlarda rivâyet ettiği hadîsleri tekrâr mevzubahs olmasa bile- kısaltır ve

وفي الحديث كلام اكثر من هذا

(79) A.e. s. 13; Bak. Zehebî Tezkiretü'l-Huffâz, 2,634-35.

(80) Bak. 'Itr, Nûru'd-Dîn, el-İbâmu't-Tirmizî, Kâhire, 1970, s. 74.

(81) A.e. s. 73.

veyâ (وفي الحديث قصة طويلة) diyerek yaptığı ihtisâra

dikkat çeker.

Makdisî, Şurûtu Eimmeti's-Sitte'de (s. 13-14), bir kısım bâbları tertîb ederken, Tirmizî'nin tâkib etmiş bulunduğu metodu belirtme sadedinde şu kıymetli açıklamayı sunar, aynen kaydediyoruz:

«Merhûmun tâkîp ettiği metodlardan biri şudur: Önce, senedi sahîh olarak bir sahâbiye —ki bu Sahâbi'nin rivâyet ettiği hadisler diğer sahîh ki taaplarda tahrîc edilmiş olacak— ulaşan bir hadisin ifade ettiği (hüküm ve) mânâya uygun olarak bir bâb başlığı koyar. Sonra, başlıktaki bu hükmü, hadîsi diğer kitaplarda tahrîc edilmemiş olan bir sahâbi'nin rivâyetini —ki bunun tariki de bâb başlığında kastedilmiş olan hadîsin tarikinden farklıdır— vererek beyân eder ki bu davranış hükmün sahîh olduğu hâllerde câridir. Sonra rivâyete şu sözü ekler : «Bu bâbda falan ve falan (sahâbi) den de rivâyet mevcuttur» Bu sayılanlar arasında, bâbtaki hükme esâs teşkil edilen rivâyeti yapan meşhûr sahâbi ve diğerlerinin ismi de mevcuttur. Bu metodu sâdece bâzı bâblarda tâkîp eder.»

Tirmizî'de tâlik de son derece azdır. Şartının genişliği, Müslim'de olduğu gibi, daha ziyâde isnâda ehemmiyet vermiş olması, hadislerin ahvâlini beyân etme gayreti muallak hadîs rivâyetine ihtiyaç bırakmamıştır (82).

İBNU MÂCE : İbnu Mâce'nin Sünen'i Küttüb-i Sitte'nin altıncı kitabı sayılmaktadır. Bu da Tirmizî gibi, dördüncü tabaka ricâlinden çokca hadîs rivâyet etmiştir. Ancak Tirmizî gibi, hadislerin derecesini bildirmez. Zayıf rivâyetlerinin çokluğu sebebiyle 6. asra yâni, İbnu Tâhiri'l-Makdisî'ye gelinceye kadar Küttüb-i Sitte'ye dâhil edilmemiştir. Makdisî, Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte'de İbnu Mâce'den bahsederken Sahiheyne ve Tirmizî hakkında olduğu gibi, bunun husûsiyetlerinden bahsetmez. Hadîslerinin şartları mevzûunda diğer Sünenlerle bir tutar (83).

Makdisî, burada Ebû Zürr'ati'r-Râzî'den naklen, İbnu Mâce'nin kitabında 30 ikadar zayıf hadîs var» (84) demekte ise de Suyûfî bu

(82) İtr, a.g.e., s. 91.

(83) Bak. Makdisî, a.g.e., s. 12.

(84) A.e. s. 16.

görüŖü reddederek: «HerŖeyden önce bu haber **munkatı** olduğu için güvenilirmez, Ebû Zûr'a'ya nisbeti doğru ise, mümkündür ki Ebû Zûr'a son derece zayıf olanları kasdetmiŖtir veyâ yanında mevcut nâkıs bir nüshaya göre hüküm yürütmüŖtür» der. Ve ilâve eder : «Ebû Hâtim'in **Kitâbu'l-İlel**'inde anlatıldığına göre, Ebû Zûr'a, İbnu Mâce'nin Sünen'inden pek çok hadisi bâtil, sâkit ve münker oldukları için cerhetmiŖtir» (85).

Kezâ Ebû 'Abdillâh İbnu ReŖid de Ŗunu söyler: İbnu Mâce, Sünen'inde, kizble sirkatle ithâm edilen kimselerden hadîs rivâyet etmiŖtir. Üstelik bu çeŖit hadîslerin bir kısmı, bunlar dıŖında kalan diğer râvilerce rivâyet edilmemiŖtir» (86).

Az önce Tirmizî'nin de bir kısım **mütthem bi'l-kizb** olan râvilerden hadîs aldığını fakat aynı hadîsi daha baŖka tarîklerden de vererek takviye ettiğini söylemiŖtik.

Netice olarak İbnu Mâce için verilen hüküm Ŗudur: Kütüb-i Sütte'nin, kendi dıŖında kalanlara olan 1339 zevâidinden 99'u çok zayıf senedle, 613'ü zayıf senedle, 199'u hasen senedle, 428'i sahîh senedle kaydedilmiŖtir (87).

(85) Suyûtî, Zehrû'r-Rübâ s. 5.

(86) A.e., s. 5.

(87) Sünenü İbnu Mâce 2,1520. (Fuat Abdülbâkî'nin notu).